

ارائه الگو جهت ایجاد روند صحیح توسعه پایدار تهران

تهران به عنوان یکی از پایتخت های جهان، با عملکردی چندگانه از مکانی که امروز محله های قدیمی نام گرفته اند، با فراز و نشیب های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی شروع به توسعه کالبدی خود نموده است. امروز با تهرانی روبرو هستیم که نسبت به دو سده و اندی قبل، مساحت آن از پنج کیلو متر مربع بر حدود ۸۰۰ کیلومتر مربع رسیده، یعنی ۱۶۰ برابر بزرگتر شده است. در این مدت قرار افزایش جمعیت تهران از ۱۵۰۰۰ نفر به بیش از نه میلیون نفر رسیده و تقریباً ۶۰۰ برابر گردیده است. این ناهماهنگی در توسعه از دیدگاه جمعیتی و کالبدی به خودی خود بیانگر پیدایش انواع عدم تعادل و ناسازگاری در حیات شهر و کیفیت آن گردیده است.

جهان کنونی به سرعت در حال تبدیل شدن به دنیایی از شهرها است، در کشورهای صنعتی، شهرها قوه محرکه رشد و توسعه هستند، در حالی که در کشورهای در حال توسعه چشم انداز شهرها نامعلوم و مبهم است. این کشورها از تطبیق الگوهای مدیریتی و برنامه ریزی شهری کشورهای صنعتی پیشرفته بر کشور خود تجربیات تلخی دارند و در عین حال الگوی مختص جامعه خویش را نیز نیافته اند. واقعیت این است که مسائل شهرها از کشوری به کشور دیگر متفاوت و در این مورد چشم انداز واحدی وجود ندارد.

جمعیت جهان که در سال ۱۹۹۵ بالغ بر ۵/۶ میلیارد نفر بود، در سال ۲۰۲۰ به بیش از ۷/۸ میلیارد خواهد رسید و سهم جمعیت شهرنشین در این میان از ۴۵/۲ درصد به ۵۸/۳ درصد افزایش خواهد یافت و از ۲/۵ میلیارد نفر به ۴/۵ میلیارد نفر بالغ خواهد شد. در این میان چشم انداز شهرنشینی به شرح زیر خواهد بود.

چشم انداز شهرنشینی در ایران بین سالهای ۱۹۹۵ تا ۲۰۲۰

موقعیت	سال	رشد شهرنشینی درصد	جمعیت کل هزار نفر	جمعیت شهری هزار نفر
ایران	۱۹۹۵	۵۹	۶۸/۳۶	۳۹/۷۶
ایران	۲۰۲۰	۷۲/۵	۱۲۰/۷	۸۷/۵۱

جامعه سنتی در تحول و روبرو با مسائل شهرنشینی

شهر تهران در طول پنجاه سال گذشته از صورت یک شهر سنتی شرقی با کارکردهای ساده اقتصاد فنودالی فاصله گرفته و با شتاب به یک پدیده نوین شهری با خصایل جامعه سنتی امروز بدل شده است و در حال حاضر از نظر توسعه کالبدی - فضایی و از نظر مسایل جدی شهرنشینی و زیست محیطی یکی از نمونه های برجسته و قابل مطالعه در دنیای معاصر به شمار می رود.

فشار الگوهای برون را

تحول ناموزون نظام اقتصادی – اجتماعی ایران، در دو قرن گذشته بو تحول الگوهای توسعه برون را به جامعه موجب اختلال در مسیر طبیعی رشد آن گردیده است. در این میان تبدیل شهر تهران به عنوان کانون و قطب اصلی توسعه اقتصادی و صنعتی کشور زمینه رشد شتابان و ناموزون آن را فراهم کرده است.

گسترش بی رویه

روند توسعه صنعتی و شهرنشینی در ایران مانند بیشتر کشورهای در حال توسعه، به صورت نامتعادل سرطانی و بی قواره درآمده است. بنابراین می توان این نظریه را پذیرفت که توسعه سریع و ناموزون شهر تهران بازتاب فضایی توسعه ناموزون اقتصادی – اجتماعی ایران می باشد.

از بین رفتن اراضی کشاورزی

در طی نیم قرن گشته، بخش عمده ای از اراضی کشاورزی جنوب، بیلاقیها و باغهای شمال و تعداد زیادی از دهات و آبادیها به علت گسترش شهر تهران به زیر ساخت و سازهای وسیع رفته

و از هر سو محدود شده است. دشواریهای توسعه فیزیکی از هر سو، شهر را به سوی غرب و کرج هدایت نموده است.

ایجاد آلودگی

از نظر مکانی، وجود کوههای اطراف تهران و استقرار شهر در فضایی هلالی شکل، مانع موثری در برابر نفوذ جریان بادهای غربی به درون فضای شهر شده و هوای آن نسبت به دشتهای مجاور خود از سکون بیشتری برخوردار میگردد. عدم تحرک هوا به ویژه در زمستان و در هنگام (اینورژن)، باعث انباشتگی شدید آلودگیها در تنگنای کوهستان شرق میشود.

مجموعه مقالات مندرج در نشریه شماره ۱۵ محیط شناسی، تصویری از شهر تهران به نمایش گذارده است که معلول علت‌های متعدد، اعم از درون زا و برون زامی باشد. امروزه بعد از گذشت ۸ سال از طرح مسائل مورد اشاره، شهر تهران با شدت هرچه بیشتر به سمت شرق و غرب، جنوب و شمال و به مدد و برکت سیاستهای توسعه در ارتفاع، انبوه سازی و کوچک سازی و از همه مهمتر برج سازی در باغات و نقاط مسکونی کم تراکم در حال گسترش است. این ساخت و سازها تا آن جا پیش رفته که مدیریت و برنامه ریزی شهر تهران را به مراتب مشکل تر و

پیچیده تر از گذشته نموده است و مقوله های مسائل شهرنشینی از دیدگاه یک جامعه سنتی ، فشار
الگوهای برون زا به گسترش بی رویه شهر و آلودگی محیطی کماکان بقوت خود باقی است و در
بعضی موارد تشدید هم شده است.

در یک جمع بندی بسیار کلی ، می توان توسعه بی رویه شهر تهران و آثار زیست محیطی آن را
به صورت زیر طبقه بندی کرد:

- ۱- وجود فرسودگی تخریب شدید در بستر و فضای طبیعی پیرامون شهر.
- ۲- فقدان فضاهای موازنه اکولوژیکی در داخل و پیرامون شهر.
- ۳- تغییرات بیوکلیماتیکی (زیست اقلیم شناختی) در محیط شهرهای بزرگ.
- ۴- فقدان سیستم جمع آوری و تصفیه فاضلاب شهری و در نتیجه آلودگی های ناشی از پخش
فاضلاب در محیطهای شهری و فضاهای نزدیک به شهر.
- ۵- وجود ضعف و نواقص بهداشتی فراوان در نحوه جمع آوری و دفع زباله شهری.
- ۶- وجود آلودگی زاید خاک در نتیجه جمع آوری دفع غیر اصولی فاضلاب و زباله شهری.
- ۷- آلودگی اکثر رودخانه های شهری.
- ۸- کمبود آب
- ۹- وجود آلودگی هوا و آلودگی صوتی.

۱۰- فقدان فضای سبز کارآمد درون شهری.

۱۱- فقدان فضاهای طبیعی و یا شبه طبیعی انسان ساخت برای گذراندن اوقات فراغت و تمدید

قوا در طبیعت .

بدیهی است که اکثر مسائل یاد شده، ریشه در محیط اجتماعی دارند و از این رو هرگاه با صورت مسئله بطور جدی برخورد شود، مشاهده خواهد شد که این قبیل مسائل معلول سلسله جرایمات و واکنشهایی در درون محیط اجتماعی اند.

نکته اخیر، چیزی نیست جز تکرار این واقعیت که مسائل زیست محیطی در کشورهای جهان سوم و ایران عمدتاً به مسائل اجتماعی برمی گردند. لذا آشکار است که برای تدوین سیاستهای زیست محیطی، باید بیش از هر چیز خود را به سمت مسائل محیط اجتماعی معطوف نمود. از میان مسائل مطرحه فوق، چهار عامل اصلی، آلودگی هوا و آلودگی صدا، کمبود منابع آب، مشکل دفع فاضلاب و آلودگی بصری و عدم دسترسی به فضای سبز طبیعی از مشکلات اصلی و عمده شهر تهران محسوب می شوند.

همانطور که اشاره شد، در کنار تمام فعالیتهای و برنامه ها و پیشنهادات علمی و عملی و ابراز کنترل در دسترس هنوز مشکلات اساسی وجود دارند که پاسخ مقتضی به آنها داده نشده است و به

عبارت دیگر، در مجموع محصول این برنامه ریزی ها و مدیریت ها منجر به توسعه ای بی بند و بار گردیده که از سه دیدگاه اساسی اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی، پایدار نیستند.

بنابر این مشکل در کجاست و راه حل در چه نهفته است؟ مشکل در این جا است که از لحظه توجه به مسائل تهران تاکنون، تمامی پاسخ ها جنبه مقطعی و زودگذر داشته و بدون هماهنگی با دیگر مسائل مطروحه بوده است. شهر تهران و مسائل آن با مدیریت های متفاوت و سلیقه ای و موردی و از دیدگاههای مختلف مورد نگرش قرار میگیرد و ارائه راه حل در یک زمینه نفی جواب و راه حل برای مسئله دیگر است.

تفاوتهای مدیریت و برنامه ریزی شهری در کشورهای مختلف بیشتر از آنست که بتوان به چشم انداز مشخصی در این خصوص دست یافت و الگوی مشخصی را ارائه کرد. حکومتهای محلی (Local Government) و شهرداری های مربوطه (Councils) در کشورهای صنعتی پیشرفته نهادهای ثبات یافته ای در مدیریت شهری هستند. رشد جمعیت در حداقل است و روند مهاجرت شهری ناچیز می باشد. ولی در کشورهای در حال توسعه که ضمن الگوبرداری از کشورهای پیشرفته معنی و مفهوم و عملکرد نهادها تحقق نیافته است، نهادهای حکومت محلی بصورت مشخصی استحکام نیافته و ضمن تعدد مراکز تصمیم گیری، عدم هماهنگی کامل نقش مردم، در مدیریت شهری

نابسامان است. در عین حال جمعیت شهری رو به رشد و مهاجرت گسترده و انجام گسیخته می باشد.

موقعیت نسبی و یا بالای برنامه ریزی ها و مدیریت شهری در گروه نگرش به شهر تهران به عنوان یک سیستم است و این بدان مفهوم است که اجرای یک سیستم و مشکلات ناشی از آن بهم پیوسته و از اجزاء لاینفک یکدیگرند و ایجاد انقطاع و بریدگی بین آنها غیر قابل قبول و اشتباه خواهد بود.

(نویسنده) معتقد است که مردم و نظام اقتصادی هر دو در محدودیتهای جغرافیایی و در رای آن به وسیله شهرها متأثر می شوند. تأثیرات عمده شهرها بر روی سیستمهای بیولوژیکی و انسان با استفاده است سیستم شهری به عنوان یک چهارچوب به صورت بهتری می تواند تصویر گردد.

شهرها از کلان و خرد، بانوعی از برنامه ریزی به رشد و توسعه خود ادامه داده اند و امکان و رشد شهرها با برنامه یا بدون برنامه، پاسخی به درخواست های محیط انسانی (Human Environment) می باشد. علت اصلی رشد شهرها ممکن است اقتصادی، سیاسی و یا نظامی باشد. ولی غالباً مربوط به مجموعه ای از علل می باشد. هرچه علل این توسعه باشد، ساختار اولیه الگوی سکونتی طرح و مکان آن اغلب از منظر طبیعی (Natural Landscape) عرصه تأثیر گرفته است و معمولاً خصوصیات اساسی این منظر برای سالها به نفوذ خود در فرم و شکل این الگوی

ورودیها	
- انرژی	- کالاهای مصنوع
- غذا	- پول
- آب	- اطلاعات
- موادخام	

محیط اطراف شهر	شهر	محیط بیوفیزیکی
- مردم	- ساختمان	- اتمسفر - جریانات انرژی
- اقتصاد ←	← - نوع ساختمان	- چرخه هیدرولیکی
- سیاست	- خیابان بندی	- خاک، پوشش گیاهی، جانوران
- تکنولوژی		- زمین شناسی - اشکال اراضی

سکونتی ادامه خواهد داد. این نفوذ لایتنهای نبوده و دارای مرز و حدی است که امروزه در بحث

خروجیها	واژه هایی نظیر توان
مواد زائد (ضایعات)	توان های زیست محیطی و
- مایعات	توسعه پایدار مطرح می
- جامدات	برای شرح بهتر مفهوم،
- گازها	مدلی می گردد:
یافته	

خطوط ارتباطی

اتصال به سایرین - سیستمهای شهری
- سیستمهای روستایی
- نواحی

شکل ۱-۱ - سیستم شهری، نشانگر تاثیرات متقابل شهر، محیط اطراف بشر و محیط بیوفیزیکی

یک شهر در حال تکامل و توسعه که دارای ساختارهای مختلف می باشد، انعکاسی از تاثیرات مشترک فرهنگ، تکنولوژی و محیط بیولوژیکی می باشد. بنابراین این هستی پویا، یعنی شهر در مرکز سیستمی قرار دارد که از دو محیط مجاور خود تاثیر می گیرد. حال چه اندازه این هستی پویا می تواند از دو سیستم مجاور تغذیه کند، مقوله ای است که بر می گردد به ارزیابی توانهای محیط زیستی که در آن جای گرفته اند و مسلماً این توان ها مرز و حدی دارند و منابعی لایتنهای نیستند. بنابراین منابعی که وارد سیستم شهری بعنوان داده و ستانده خواهند شد بی حد و مرز نیست. عدم توجه به اندازه و معیار این داده ها، منجر به بازدهی خواهد شد که اثرات نامطلوبی بر محیط شهر گذاشته و موجب استرس و فشار بر روی محیط های هم جوار و دیگر سیستمهای مرتبط با این سیستم خواهد شد.

بنابراین ایجاد تعادلی پایدار در این سیستم منوط به ایجاد یک رابطه پایدار و متعادل بین محیط انسانی و محیط بیوفیزیکی و شهر است به حدی که بازده های ناشی از این رابطه بازده ای در حد نیاز محیط انسانی و منطبق با توان های اکولوژیکی باشد. بدون ایجاد یک رابطه پایدار بین سه عامل فوق، تهران فردا همان وضعیت توسعه و شرایط زیست محیطی ناهنجار را خواهد داشت که در سال ۱۳۶۸ یا در دویستمین سال تولدش داشته است. (البته با ضریبی چند برابر زمینه های مورد بحث)

